

ANNA SPÓLNIK

Z historii i geografii nazw roślin (na przykładzie *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej)

W twórczości Elizy Orzeszkowej szczególną uwagę zwraca bogactwo słownictwa roślinnego. Znajomość świata przyrody, zwłaszcza flory nadniemeńskiej wynika z zainteresowań botanicznych pisarki. Wielokrotnie wspomina o nich w listach do przyjaciół, głównie do Jana Karłowicza. W jednym z listów pisze: „zbierałam rośliny, dopytywałam się u wieśniaków (u szlachty zagrodowej i chłopów), jak je nazywają, do czego używają, jakie do nich wiążą podania”¹. W innym liście zawiadamia, że wysyła dla „Wisły” „... trochę o ludziach i kwiatach znad Niemna [...] przesyłka zawiera trzy rzeczy: rękopis w kopercie, zielnik i razem z zielnikiem egzemplarz jacycy, o której artykulik piszę...”².

Pisarka zbierała nazwy bezpośrednio w terenie, a efektem jej licznych wypraw na Grodzieńszczyznę jest cykl artykułów drukowanych w „Wiśle” w latach 1888–1891 pod nadanym przez redakcję wspólnym tytułem „Ludzie i kwiaty nad Niemnem”. Znanie są też wykonane przez Orzeszkową zielniki, znajdujące się w muzeach w Grodnie, Warszawie i Wrocławiu.

W artykule o ziołoznawstwie i ziołolecznictwie pisarki E. Kamińska³ podkreśla, że dzięki badaniom florystycznym i lingwistycznym autorki *Nad Niemnem* wzbogaciła się wiedza o geografii roślin okolic Grodna.

---

¹ E. Orzeszkowa, *Listy zebrane*, pod red. J. Baculewskiego, t. 3, Wrocław 1956, s. 83.

² *Listy*, op. cit.

³ E. Kamińska, *Ziołoznawstwo i ziołolecznictwo w publikacjach etnograficznych Elizy Orzeszkowej*, [w:] *Historia leków naturalnych. I. Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*, pod red. B. Kuźnickiej, Warszawa 1986, s. 25–88. Autorka zebrała nazwy z cyklu artykułów *Ludzie i kwiaty nad Niemnem*, dla których podała współczesną nomenklaturę. Omawia też rękopis pracy B. Hryniewieckiego pt. *Przyroda w twórczości Elizy Orzeszkowej*, który znajduje się w archiwum pisarki w IBL w Warszawie. Hryniewiecki opisał w niej 260 gatunków roślin. Potwierdza też, że pisarka swe zainteresowania botaniczne poszerzała, zapoznając się z dziełami botanicznymi m.in. ks. K. Kluka i ks. S.B. Jundzilla.

Przedmiotem artykułu będzie kilkanaście wybranych z ponad 150 nazw roślin, których pisarka użyła w powieści *Nad Niemnem*.

Słownictwo roślinne, tak bogate w tym utworze, spełnia w nim różnorodną rolę. Przede wszystkim jest obecne w opisach nadniemeńskiego krajobrazu, ale też dworu w Korczynie, pałacu w Osowcach i folwarku w Olszynie, a nade wszystko w opisie zaścianka Bohatyrowiczów. Towarzyszy też stanom uczuciowym bohaterów, a nagromadzenie tego słownictwa jest szczególnie widoczne w opisie mogiły powstańców i grobu Jana i Cecylii.

Słownictwo roślinne w *Nad Niemnem* jest interesujące nie tylko ze względu na jego funkcję w powieści. Warto też prześledzić jego historię i geografię i stwierdzić, jakie nazwy zaczerpnęła pisarka ze znanego jej słownictwa ogólnego, które można by uznać za regionalizmy, a które mają źródło w języku białoruskim.

Z bogatej literatury poświęconej pisarce zwrócę tu uwagę jedynie na prace omawiające warstwę językową, szczególnie na te, które mówią o regionalizmach. Będą to więc artykuły K. Handke⁴, E. Koniusz⁵, E. Komarowskiego⁶, W. Monacha⁷. Także praca Z. Kurzowej⁸ o polszczyźnie północno-kresowej zawiera słownik regionalizmów.

Wśród omawianych tutaj nazw roślin można wyróżnić nazwy, które znane były w języku, a następnie stały się regionalizmami:

Czernica

Prasłowiańska nazwa * *čr̥nica*: *čr̥nika* określa 'coś czarnego', ale też borówkę czarną '*Vaccinium myrtillus*' (Spsł II 230). Nazwa ta utrzymała się w języku polskim w tym znaczeniu do wieku XVIII. Jest jeszcze u Kluka i Jundzilla, którzy wspomniany gatunek nazywają *Borówka czernica* (por. AS 11). Pojawienie się w tym znaczeniu nazwy *borówka czarna* (u Knap. 42, choć też jeszcze synonim *czernica*) tłumaczy Belcarzowa⁹ tym, że została utworzona dla przeciwstawienia *borówce czerwonej* '*Vaccinium vitis-idaea*'.

---

⁴ K. Handke, *Regionalizmy w korespondencji Elizy Orzeszkowej*, [w:] *Język i jego odmiany w aspekcie porównawczym*, Prace Slawistyczne nr 53, Wrocław 1986, s. 105–117; *Zewnętrzna charakterystyka języka korespondencji E. Orzeszkowej*, [w:] *W świecie Elizy Orzeszkowej*, pod red. H. Bursztyńskiej, Kraków 1990, s. 279–295; *Regionalność prywatnego języka Elizy Orzeszkowej*, SPTPN za r. 1987, nr 104, s. 46–50.

⁵ E. Koniusz, *Polszczyzna kresowa „Nad Niemnem”*, [w:] *W świecie Elizy Orzeszkowej*, pod red. H. Bursztyńskiej, Kraków 1990, s. 247–265. Autorka z interesującego mnie słownictwa roślinnego wymienia następujące nazwy, które uznaje za pożyczki: *ajer*, *chwoszczaje*, *dzięcielina*, *tatoci*, *rohula*, *szelestucha*.

⁶ E. Komarowski, *Elementy języka białoruskiego w twórczości Elizy Orzeszkowej*, *Slavia Orientalis* 1971, 4, s. 419–427.

⁷ W. Monach, *Kresowizmy i wschodniostowiańskie elementy leksykalne i frazeologiczne*, *Studia Polono-Slavica-Orientalia*, *Acta Litteraria* 1985, IX, s. 39–63.

⁸ Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX wieku*, Warszawa 1993. W słowniku regionalizmów (s. 331–473) znalazło się kilka omawianych przez mnie roślin (*ajer*, *czernica*, *dzięcielina*, *łotoc*, *jeżyjna*).

⁹ E. Belcarzowa, *Czarne jagody, borówki i ich synonimy*, *Język Polski* 1960, s. 281–291.

Jest notowana przez L. (I 365), a SW (II 1/8) jeden z gatunków nazywa *Borówka czernica*, podobnie SWil (I 100) „...pod nazwiskiem czarnych jagód v. czernic”.

Z. Kurzowa¹⁰ uznaje czernicę za leksykalny archaizm, bowiem ta ogólnopolska do XVIII wieku nazwa utrzymała się na terenach płn.-wsch. pod wpływem języka białoruskiego, por. *čarnicy* (Słb V 409, SMat 547, Kis 136), U Fed. (424) pols. *czernice* v. *czarne jagody*.

Dzięcielina

Pśl. nazwa *dęteľ, także z suf. *-ina* *dętelina oznaczała pierwotnie różne gatunki koniczyny '*Trifolium*', też pole, na którym rośnie koniczyna i pole obsiane koniczyną (Spsł III 100). Jakkolwiek nazwa ta jest notowana w języku polskim od XVI w., to oznaczała pierwotnie zupełnie inną roślinę, a mianowicie macierzankę '*Thymus*' (por. AS 29). Kluk (II 149) z końca wieku XVIII wymienia tę nazwę w znaczeniu *Medicago falcata* 'Kozioróżec dzięcielina' („kwiaty pospolicie żółte... na łąki zasiewane... lucerną nazywaną”).

Od XIX w. *dzięcielina* oznaczała kilka roślin: koniczynę '*Trifolium*', macierzankę '*Thymus*', lucernę '*Medicago*' i kaniankę '*Cuscuta*' (SW I 654, SWil I 281).

Mickiewiczowska *dzięcielina*, podobnie jak nazwa u Orzeszkowej występuje w jej pierwotnym znaczeniu, a więc jest określeniem koniczyny. W tym też znaczeniu pojawia się w języku polskim dopiero w XIX wieku jako synonim koniczyny.

E. Pawłowski¹¹, w artykule omawiającym historię i geografę *dzięcieliny*, zwraca uwagę na ubogą dokumentację gwarową, głównie z terenów północno-wschodnich.

Można przypuszczać, że *dzięcielina* w znaczeniu koniczyny była nazwą regionalną, o czym świadczyłyby zapisy: „*dzięcielinka* posp. nazwa (na Litwie) rośliny koniczyna rozesłana...” (SWil. I 281, za nim SGPKar I 439), też „*koniczyna* rozesłana, pospolicie koniczyną białą, a u ludu na Litwie *dzięcielinką* zwana” (SW II 439).

Za nazwę regionalną uznają *dzięcielinę* SJPDor (II 602), SJPSzym (I 474), podając cytaty z Mickiewicza i Orzeszkowej.

Utrzymanie się nazwy w dialekcie północnokresowym, co podkreśla Kurzowa¹², zapewne pod wpływem białoruskim, w którym to języku jest bogato dokumentowana.

Błrs. *dziácielina* (pols. *dzięcielina*) jest notowana przez Federowskiego (426), także w słowniku Grodzieńszczyzny *dziácielnik*, *dziácielina* „narznięj dziacielniku dla cielęcica” (por. SMat 147), w słowniku gwar północno-

---

¹⁰ Z. Kurzowa, op. cit., s. 345.

¹¹ E. Pawłowski, *Z badań nad nazwami roślin: dzięcielina*, Prace Filologiczne, t. XXV, Warszawa 1974, s. 317-324.

¹² Z. Kurzowa, op. cit., s. 345.

-zachodniej Białorusi, w którym blrs. *dziácielina*, *dziácielnica* określa się koniczynę białą, różowoczerwoną i żółtą (por. Słb II 73), też u Kis. (133).

Gryka

Z wymienionych przez K. Nitscha¹³ kilku synonimów gwarowych rośliny *Polygonum fagopyrum* najwcześniej (koniec XIV w.) pojawiają się *tataraka* i *poganka* (Sstp IX 125), natomiast w wieku XV *gryka*, też w postaci *gryczka*, *gryczycha* (Sstp II 506, z Kodeksu dyplomatycznego katedry i diecezji wileńskiej). W źródłach XVI w. przeważa nazwa *tataraka*, lecz Mączyński dodaje „*tataraka*, *grika* niektorzy zową” (Sł XVI, VIII 183). Natomiast źródła XVII wieku (Syreniusz, Knapski, Trotz) notują kilka nazw tej rośliny, a to: *tataraka*, *gryka*, *poganka* // *pohanka*, *hreczka* (por. AS 20, 61, 93, 104). XVIII-wieczny Kluk (podobnie Jundziłł) *grykę* i *tatarkę* traktują jako dwa odrębne gatunki rodzaju *Polygonum* 'Rdest'. Pod hasłem *gryka* L. (II 138) podaje: „miejscami zowie się *tataraka*, a u Rusi *hreczka*. Zowią ją też *poganka*”, podobnie SWil (I 378) *gryka* zwana też *hreczką*, *poganką*, *tatarką*. SJPDor (II 1336) dokumentuje nazwę *gryka* m.in. z Orzeszkowej i Mickiewicza.

Według K. Nitscha różnice regionalne tych nazw przedstawiają się następująco: *tataraka* właściwa jest Małopolsce, *taterka* Wielkopolsce, na Śląsku występuje *poganka*, we wschodniej Małopolsce *hreczka*, a interesująca nas *gryka* jest na Mazowszu. Kurzowa (s. 357) za SGP lokalizuje tę nazwę także m.in. z Polesia, Augustowskiego i Suwalskiego.

Przyjmuje się, że *gryka* jest wczesną pożyczką z lit. *grikai*, z pierwotnym znaczeniem 'roślina grecka', którą wywodzi się ze strus. *grbka*, *greča* (SEŚl I 363). W XIX wieku blrs. *hryka*, pols. *gryka* (Fed. 428). Natomiast Kisielewski notuje blrs. *hrėčka*, *hreča*, *hračycha* (s. 52).

Poniżej zostaną omówione regionalizmy, które zachowały się w gwarach, głównie z terenów północno-wschodnich.

Ajer

Tak według Federowskiego (s. 418) polska szlachta zaściankowa nazywa *Tatarskie ziele* '*Acorus calamus*'. L. (I 7) notuje tę nazwę w postaci *agier* i opatruje uwagę „źle zamiast *tatarak* albo *tatarskie ziele*". SWil (I 10) podaje ją jako jeden z synonimów tej rośliny, choć zaznacza, że posp. *tatarak*. SW (I 15), uznając tę nazwę za gwarową, przyjmuje, że pochodzi ona z gr. *aira* 'rodzaj trawy' przez ukr. *air*, *ajer*.

SJPDor (I 47) *ajer* (cytuje m.in. Słowackiego) jako synonim *tataraku*, a SJPSzym (I 18) uznaje tę nazwę za przestarzałą.

Podane przez Kurzową (s. 331) inne źródła tej nazwy, a także gwarowy jej zasięg (por. SGPRie I 61), pozwalają uznać ją za regionalizm, którego źródłem jest bezpośrednio język białoruski, por. *air*, *ajer* (Fed. 418); z regionu grodzieńskiego *ajer* (SMat 23); *aér*, *air* (Kis. 9).

---

¹³ K. Nitsch, *Mazowieckie wyrazy przyrodnicze*. 1. *Gryka*, Wybór pism polonistycznych, t. II. *Studia wyrazowe*, Wrocław 1955, s. 86-89.

Blekot

Ta psł. nazwa *blekot oznaczała „roślinę wywołującą odurzenie przede wszystkim lulek '*Hyoscyamus niger*'” (Spsł I 257). Nazwa ta w języku polskim odnosiła się do dwu roślin o silnym działaniu trującym, a więc oznaczała wspomniane wyżej gatunek, ale również *Aethusa cynapium*.

Sstp (I 99) notuje *blekot*, *blegot* w znaczeniu 'jąkała', a w XVI wieku nazwy te oznaczają 'gadula, papla, plotkarz' (SŁXVI II 173).

Nazwa w znaczeniu rośliny pojawiła się więc później. Notuje ją w XVII wieku Knapiusz, a w źródłach botanicznych pojawia się pod koniec wieku XVIII u Jundzilla, gdzie roślina ta '*Hyoscyamus niger*' „pod imieniem blekotu dobrze znajoma”. Kluk zwie ją *Lulka pospolita*, natomiast '*Aethusa cynapium*' nazywa *Szaleń blekot* (por. AS 29). L. (I 121) nazwę *blekot* odnosi do '*Hyoscyamus niger*', natomiast w obu znaczeniach jest w SW (I 165, III 777) i w SWil (I 85). Nazwa ta występuje głównie na terenach pln.-wsch. (SGP Rie II 256, por. też podobną lokalizację Zar. 35) i utrzymuje się na nich pod wpływem języków ruskich, por. blrs. *blokat*, *blokatnik* (Słb I 193), *blokat* (Kis. 67); ukr. *blekota* (Mak. 184).

O tym, że nazwa *blekot* była znana na Grodzieńszczyźnie w wieku XIX świadczy Federowski (s. 421), który oprócz nazwy blrs. *blokat*, podaje też pols. *blokot*.

Nazwa ta, jakkolwiek prasłowiańska, to jednak w języku polskim pojawia się dopiero w XVII wieku, i choć znalazła się w oficjalnej terminologii botanicznej (*Blekot pospolity*), to jednak w gwarach występuje jedynie na terenach przyległych do języków ruskich.

Chwoszczaje

W gwarach polskich oprócz nazwy *skrzyp*, która podobnie jak *chrzęść* jest właściwa Małopolsce, na pozostałym obszarze przeważa nazwa *chwoszczka* (por. Zar. 31, także o innych nazwach tej rośliny). W postaci *chwoszczki*, *choszczki* jako jeden z kilku synonimów nazwa jest notowana od XV wieku (Sstp I 272). XVIII-wieczny Kluk jeden z gatunków skrzyphu, a mianowicie *Eguisetum hiemale* nazywa *Koński ogon chwoszczka*. Linde (I 278) notuje postać *chwoszczka*, SWil (I 161) *chwoszcz*, *chwoszczka*, a w formie *chwoszcz*, *chwoszczaj* występuje w SW (I 310).

W gwarach polskich roślina ta jest nazywana *chwoszcz*, *chwoszczka*, *koszczka*, a postać *chwoszczaj*, jako jedyny zapis, ze SGPKar jest notowana z Litwy (SGPRie IV 192).

O roślinie tej pisze Orzeszkowa: „chwoszczaj (chwoszcz, chwoszczka, gatunek skrzyphu) roślina od środkowej łodygi rozpuszczająca mnóstwo nagich łodyżek niby cienkich ogonków”¹⁴.

Można więc przyjąć, że w postaci *chwoszczaje* jest regionalizmem opartym na blrs. *chwaszczaj*, *chwaszczej*, bowiem w tej formie, ale też *chwoszcz*,

---

¹⁴ *Ludzie i kwiaty nad Niemnem*, [w:] Eliza Orzeszkowa, *Pisma zebrane* pod red. J. Krzyżanowskiego, t. LII, Warszawa 1952, s. 278.

jest notowana w Słb (V 298, 301), SMat (s. 50), u Kis. (s. 49) tylko w postaci *chwoszcz*.

Jałowiec

Jałowiec to pln.-słow. nazwa '*Juniperus*' notowana od wieku XV (Sstp III 114). U Orzeszkowej występuje głównie w postaci *jadłowiec* i taką też formę oboczną jałowca notują SW (II 132) i SWil (I, 432). Do XVIII w. tylko *jałowiec* (AS 21). Brak tej postaci u L., nie notują też SJPDor i SJPSzym.

SGPKar (II 228) podaje *jadłowiec* z Litwy, natomiast w MSGPRie wynotowano też postać *jedłowiec* z Muszyny n.-sąd.

SEŚl (I 495) przyjmuje, że z dialektalnej pln.-wsch. nazwy *jadłowiec* (od pln.-pols. *jadła*, *jağła* 'świerk') blrs. *jadłovec*. Polską postać *jadłowiec*, obok blrs. *jadławiec* potwierdza Fed. (s. 429), por. też *jadłavec*, *jadłovec* (Słb V 545, SMat 571), Kis. (s. 70) też *jałowec*.

Łotocie

Tak według SWil (I 616) nazywa się pospolicie u ludu *Kaczyniec błotny* '*Caltha palustris*', także gatunek *kaczeńca* SW (II 816) określa jako *łotocie* i przyjmuje jako źródło polskiej nazwy blrs. *łotacio*. Postać *łotocz* a. *łotoć* ze SGPKar, a w MSGPRie nazwa jest notowana m.in. z Bud biel.-podl., Pajewa, Siekierok. Przyjmuje się pożyczkę ruską (SEŚl V 217), por. blrs. *łotać* (SMat 267), *łotacene* (Słb II 673).

Ożyna

Ożyna to obok *jeżyny* i *ostrężyny* (te dwie ostatnie od XV w.) najczęstsze nazwy *Rubus fruticosus* 'Malina jeżyna'. Północnosłowiańska *jeżina* dziś w dialektach polskich występuje głównie w historycznej Wielkopolsce i na Mazowszu. Natomiast *ostrężyna* (też *ostrężnica*, *ostręga*) oparta na rdzeniu *ostr-* przeważa w Małopolsce i na Śląsku, a interesująca nas *ożyna* głównie na terenach wschodnich (MAGP, mapa 199).

Ożyna jest uznana za nazwę regionalną (SJPDor V 1259, SJPSzym II 652, przykłady m.in. z Mickiewicza, podobnie SEBr 207). Nazwa występująca na pograniczu ruskim i słowackim utrzymuje się pod wpływem tych języków (SEŚl I 574), podobnie L. (II 275), który podaje jeden tylko przykład z Mickiewicza. SWil (I 625) pod hasłem *malina jeżyna* „... niekiedy ożyna zwana”, a SW (II 933) za źródło tej nazwy przyjmuje jęz. ukr. Blrs. *ażyna* (też *ażyny*, *ażawina*) notują: Słb (I 68), SMat (s. 23), Kis. (s. 113); ukr. *ożyna* Mak. (s. 317). Z. Kurzowa¹⁵ uznaje tę nazwę za regionalizm kresowy, na pln. pod wpływem blrs., na pld. jęz. ukr.

O tym, że *ożyna* była znana na Grodzieńszczyźnie w XIX wieku świadczy Fed. (s. 425), który podaje blrs. *čornyje maliny* v. *ożyny*, pols. *ożyny*.

Rohula, rogułka

W takich postaciach spotykamy nazwę u Orzeszkowej na określenie *Delphinium consolida* 'Ostróżka polna'. Jako jeden z synonimów tej rośliny

---

¹⁵ Z. Kurzowa, op. cit., s. 401.

notuje w postaci *rahulka* SW (V 467) i uznaje ją za gwarową, z blrs. *rahulka*, *rohulka*. SGPKar (V 32) podaje nazwę z Orzeszkowej i z Litwy, a w MSGPRie *ragulka* z okolic Sejn, Suwalskie. Także *ragulka*, *rahulka* pod Suwałkami, Białymstokiem (Zar. 35).

Kilka poniższych nazw, które uznaję za regionalizmy, nie są znane gwarom polskim.

Brunelka

Brunelka (też w postaci *burnelka*) jako synonim *głowienki* musiała być nazwą znaną, bowiem zarówno SW (I 213, 850), jak i SWil (I 115) uznają ją za pospolitą nazwę tej rośliny. Nazwa niewątpliwie XIX-wieczna, ponieważ *Głowienka pospolita* '*Prunella vulgaris*' wcześniej była nazywana *czarnogłów*, *suchogłów*, *głowienka* (por. AS 18). Brak nazwy u L. i SJPDor, choć w tym ostatnim przy haśle *brunetka* jest znaczenie „jakaś roślina (wymieniona przez Orzeszkową)”. Na tę ewidentną pomyłkę zwrócił uwagę J. Wawrzeńczyk¹⁶ w artykule „Tajemnicza brunetka Elizy Orzeszkowej”.

Nazwę uznaję za regionalizm. Nie notują jej polskie gwary, jedynie SGPKar podaje ją z Litwy (por. SGPRie II 552). Jest natomiast wymieniona przez Orzeszkową we wspomnianym wyżej cyklu *Ludzie i kwiaty nad Niemnem*¹⁷. Blrs. *brunelkę* (pols. *burnelka*) poświadcza Fed. (s. 422), Kis. (104) *brunelka*, a Słb (I 244) uznaje blrs. nazwę za pożyczkę z polskiego.

Gaszta

W postaci *gasztald*, *gasztold*, *gasztwa* nazwę notuje SWil (I 337) na oznaczenie *Lychnis chalconica* 'Firletka gasztald' rośliny pochodzącej z Rosji południowej „... o kwiatach paśowych, różowych lub białych; w ogrodach dość pospolita; godłem jest gorącej miłości”. Z pewnością nazwa ta odnosi się do rośliny, którą Kluk (II 100) nazywa *Firletka płomieńczyk* „rośnie dziko w Tatarji, u nas w niektórych zabawnych ogrodach umyślnie się utrzymuje kwiaty pospolicie żywo czerwone”. W SW (I 809) w postaci *gaszty*, *gasztold*. Brak u L. i SJPDor. SGPKar (II 59) cytuje SWil, podaje też postaci *gaszty*, *gasztold* na oznaczenie dzikich gwoździaków (z Litwy). Źródłem tej nazwy jest blrs. *gaszta* (też *gasztwa*, *gasztauka*), lit. *góstauta* 'ts' i oznacza kwiat ogrodowy (Słb I 437), też z Grodzieńszczyzny *gaszta* (SMat 118).

Kamiola

We wspomnianym cyklu *Ludzie i kwiaty nad Niemnem* Orzeszkowa podaje nazwę kamiola w dwu znaczeniach: „1. *przyłulia Galium verum*, 2. *bylica polna Artemisia campestris* (u szlachty zagrodowej *Dzikię bożę drzewko*)”¹⁸.

---

¹⁶ J. Wawrzeńczyk. *Tajemnicza brunetka Elizy Orzeszkowej*, [w:] *Opuscula polonica et russica II*, Toruń 1994, s. 99-101.

¹⁷ *Ludzie...*, s. 284.

¹⁸ *Ludzie...*, s. 283.

Nazwy tej nie notują ani źródła botaniczne, ani wcześniejsze słowniki. Spotykamy ją dopiero w SW (II 225) jako synonim *przytulii*. Z przymiotnikiem biała jest zidentyfikowana jako *Przytulia północna* '*Galium boreale*' ze wskazaniem Orzeszkowej jako jedynego źródła i języka brs., z którego pochodzi. Takie też źródło nazwy podaje Kam. (56, 64)¹⁹. Brak jednak potwierdzenia we wspomnianych wyżej słownikach białoruskich.

L a d a

Nazwę tę notuje SW (II 674), cytując Kraszewskiego i Dybowskiego, na określenie *groszku dzikiego* '*Vicia angustifolia*', który rośnie w zbożu i wywodzi ją z ukr. *lad(a)*. Na to samo źródło powołuje się SGPKar (III 3). Brak tej nazwy w innych słownikach i źródłach botanicznych, a także pojedynczy zapis gwarowy z Huszczy biało-podl. (MSGPRie) wskazywałby, że nazwa ta ma źródło w jęz. brs., w którym jest notowana, por. *lada* 'groszek, rośnie w życie' (Słb II 710) i *lado* 'chwast' (SMat 272). Nazwa także w ukr. *lad*, *ladnyk*, *ladyk* (Mak 399).

Lada określa u Orzeszkowej dwie rośliny, a mianowicie gatunki z rodzaju *Vicia* i *Lathyrus pratensis* L. *groszek żółty* (por. Kam. 69, 84)²⁰.

S z c z ę ś c i e

O roślinie tej tak pisze Orzeszkowa: „szczęście (szczęście, przymiotno ostre, *Erigeren acre*). Dziewczęta w czasie żniw za pas go zatykają, co im zręczności i szybkości w pracy ma przysparzać. U szlachty zagodowej także szczęście, ale inaczej używane. We włosach wplecione, jeżeli rozkwitnie, to ukochany wzajemnie kocha”²¹.

SW (VI 588) uznaje nazwę za gwarową i notuje ją bez podania źródła, natomiast SGPKar (V 291) podaje nazwę ze słowniczka Polaków na Litwie. U Fed. (s. 445) *szczęście* oznacza jednak inną roślinę '*Gnaphalium dioicum*' („Kto to ziółko nosi przy sobie, to mu wszystko wie dzie się dobrze i nigdy nie choruje”).

S z e l e s t u c h a, s z e l e s t u s z k a

Nazwa ta na określenie rośliny *Tobołki polne* '*Thlaspi arvense*' jest notowana przez SW (VI 601) z kwalif. gwarowa, lecz bez podania źródła. SGPKar (V 295) podaje ją z gwary Polaków litewskich, natomiast w MSGPRie mamy lokalizację tej nazwy głównie z Polesia, gdzie „szelestucha jest miejscową nazwą tasznika '*Thlaspi*'”.

Choć nie jest notowana w wymienianych tu słownikach białoruskich, niewątpliwie była znana i używana, skoro w zebranych przez pisarkę nazwach roślin przy haśle *szelestucha* Orzeszkowa pisze: „kiedy nasiona tej trawy stają się dojrzałymi, torebki, w których są zawarte... przy najlżejszym

---

¹⁹ E. Kamińska, op. cit., s. 56, 64.

²⁰ E. Kamińska, op. cit., s. 69, 84.

²¹ *Ludzie...*, s. 280.

dotknięciu bardzo przyjemnie dla ucha sześszczą²². Za regionalizm uznaje tę nazwę E. Koniusz²³, a E. Kamińska widzi w niej nazwę błrs.²⁴

Omówiona wyżej historia i geografia kilkunastu nazw roślin jest próbą pokazania, jakie m.in. słownictwo roślinne wykorzystuje Orzeszkowa w powieści *Nad Niemnem*, co jest jego źródłem. W przytoczonych przykładach są więc nazwy roślin znane zasobowi leksykalnemu języka kresowego, ale też nazwy zaczerpnięte z języka białoruskiego.

Dopiero jednak pełny opis tego słownictwa pozwoli na określenie, jak na jego tle przedstawiają się regionalizmy.

WYKAZ SKRÓTÓW

- AS – A. Spólnik, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, Prace Komisji Językoznawstwa nr 58, Wrocław 1990.
- Fed. – M. Federowski, *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej*, t. I. *Wiara, wierzenia i przesady ludu z okolic Wołkowyska, Stonina, Lidy i Sokółki*, Kraków 1897.
- Kam. – E. Kamińska, *Zioloznawstwo i ziołolecznictwo w publikacjach etnograficznych Elizy Orzeszkowej*, [w:] *Historia leków naturalnych*. I. *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*, Warszawa 1986, s. 25–88.
- Kis. – A.J. Kiselevskij, *Latino-russko-beloruszkij botaniczkij słovar*, Mińsk 1967.
- Kluk – K. Kluk, *Dykcjonarz roślinny*, Warszawa 1786–1788, t. I–III.
- L. – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów 1854–1860.
- Mak. – S. Makowiecki, *Słownik botaniczny łacińsko-małopolski*, Kraków 1936.
- SEBr – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
- SESł – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków 1952–1982.
- SGPKar – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- SGPrei – *Słownik gwar polskich*, t. I, pod red. M. Karasia; t. II i n. pod red. J. Reichana, Wrocław 1979 i n.
- SJPDor – *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- SJPSzym – *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I–III, Warszawa 1978.
- Słb – *Słownik białoruskich havorak paunocznazachodniaj Białarusi i jaje pohraniczczu*, t. I–V, Mińsk 1979–1986.
- SŁXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław 1966 i nn.

---

²² *Ludzie...*, s. 277.

²³ E. Koniusz, op. cit., s. 261.

²⁴ E. Kamińska, op. cit., s. 81.

- SMat – T. Sciaszkowicz, *Materiały do słownika Grodzienskiej włości*, Mińsk 1972.
- Spsl – *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego, Wrocław 1974 i n.
- Sstp – *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, Warszawa 1953 i n.
- SW – *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, Warszawa 1900 i n.
- SWil. – *Słownik języka polskiego*, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861.
- Zar – A. Zaręba, *Z geografii słowiańskich nazw chwastów*, ZNUJ nr 24, Prace Językoznawcze z. 3 (Filologia z. 6), Kraków 1960, s. 15–51.